

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Doba pobělohorská 1648–1740. „Období temna“ -

mýtus a realita

Markéta Miksová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Katedra antropologických a historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor České dějiny

Bakalářská práce

**Doba pobělohorská 1648–1740. „Období temna“ -
mýtus a realita**
Markéta Miksová

Vedoucí práce:

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Obsah

ÚVOD	6
1. OBDOBÍ OD HUSITSTVÍ DO ROKU 1620.....	8
1.1 Náboženství v českých zemích po husitské revoluci	8
1.2 České stavovské povstání, jeho potlačení a bitva na Bílé hoře	10
2 OD BÍLÉ HORY K VESTFÁLSKÉMU MÍRU 1620–1648	14
2.1 Život ve městech a na venkově v období třicetileté války	14
2.2 Počátky rekatolizace.....	15
2.3 Dopady vestfálského míru pro české země	19
2. OD VESTFÁLSKÉHO MÍRU K MARIII TEREZII	21
3.1 Ústavněprávní a národnostní změny v době pobělohorské..	21
3.2 Hospodářské změny a změny v obyvatelstvu českých zemí	22
3.3 Stát ve službách církve?	25
3.4 Rekatolizace za Ferdinanda III. a Leopolda I.....	26
3.5 Demografický vývoj a životní situace poddaných	29
3.6 Nová vlna rekatolizace za Karla VI.	31
3.6.1 Rebelie na opočenském panství.....	33
3.6.2 Ničení nekatolických knih.....	35

4 DOBA „TEMNA“?	38
4.1 Reflexe doby „temna“ v literatuře	40
4.1.1 Petrovský: Historický román z doby pobělohorské	40
4.1.2 Temno	43
5 ZÁVĚR	46
6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	49
Odborná literatura	49
Beletrie	51
Další zdroje	51
7 RESUMÉ	52

ÚVOD

Doba pobělohorská neboli doba „temna“ je po celá staletí kontroverzním tématem. V pracích českých historiků je tento úsek našich dějin často spojován se všeobecným úpadkem českých zemí. Na pravdivosti tohoto výroku se však ještě dnes historici nemůžou příliš shodnout. Dochází k rozporům, jestli byl celkový úpadek zemí Koruny české způsobený třicetiletou válkou či rekatolizací prováděnou habsburskými panovníky, anebo jestli všeobecný pokles vůbec nastal. Právě proto jsem si toto téma zvolila pro svou bakalářskou práci, abych se pokusila z pohledu začínajícího historika tuto dobu objektivně posoudit.

Cílem mé bakalářské práce bude především zjistit, jestli k úpadku českých zemí v této době opravdu došlo, a následně posoudit, jestli je pojmenování doby pobělohorské jako doby „temna“ opodstatněné. Proto se v práci zaměřím na dobu pobělohorskou 1648–1740 a na hospodářské, ústavněprávní a národnostní změny. Důraz bude rovněž kladen na deskripci náboženské situace v českých zemích a na připomenutí významných konfesních opatření panovníků mající zásadní dopad na život poddaných a na nekatolickou literární tvorbu, která se stala předmětem pustošení. Právě tento jev se částečně podílel na vzniku pojmu doba temna. V této kapitole se budu také věnovat vybranými literárními díly o době pobělohorské a jejich důvěryhodností z hlediska reflexe této doby.

Ve své práci se také stručně zaměřím na vývoj náboženské situace do roku 1620. Krátce popíši české stavovské povstání jako vyvrcholení konfesních poměrů a nárůstu moci českých stavů. Pozornost bude rovněž věnována období třicetileté války. V této kapitole se vyhnu popisu jednotlivých fází války a válce jako takové, která představuje zcela odlišné téma, pro tuto práci nepodstatné.

Historický kontext doby pobělohorské přiblížím na základě prvních rekatolizačních nařízeních, která byla přijata již za třicetileté války, a jejich dopadu na českou společnost. Nastíním také význam vestfálského míru, který měl zásadní podíl na upevnění a uplatňování rekatolizační politiky habsburských panovníků v českých zemích. V závěru práce budou shrnuty skutečnosti, ke kterým jsem v průběhu zpracování práce dospěla. V práci budou použity metody přímá a komparativní.

Svou práci jsem zpracovávala především z obecných pramenů o českých dějinách, kde autoři popisují toto období bez náboženského nebo nacionálního zbarvení. Problém některých historických publikací tohoto tématu totiž spočívá v jejich přehnaném zveličování doby pobělohorské jako největšího úpadku českých zemí. Proto budou klíčovými díly této práce díla *Velké dějiny zemí Koruny české*, svazek VIII. a IX., které poskytují ucelený přehled o hospodářských, národnostních i náboženských změnách doby pobělohorské bez jakéhokoli emocionálního zbarvení. Přínosným dílem je rovněž práce od Kamila Krofty *Nesmrtelný národ od Bílé hory k Palackému*. V této knize autor popisuje ústavněprávní zřízení, národnostní a náboženskou situaci, stejně jako vzdělanost a mravnost v zemích Koruny české před bitvou na Bílé hoře. Ve druhé části díla se zaměřil na změny ve výše zmiňovaných oblastech společenského života v době pobělohorské. Poněkud zaujatějšími publikacemi o době „temna“ jsou práce Jana Fialy – *Hrozná doba protireformace* a *Temno, doba Koniášova*. Při studiu těchto prací je třeba si dávat pozor na přehnané zveličování všeobecného úpadku českých zemí v této době. Přesto v nich nalezneme, především v druhé jmenované knize, cenné informace o rekatolizační činnosti jezuitů, hlavně o páterovi Koniášovi.

1. OBDOBÍ OD HUSITSTVÍ DO ROKU 1620

1.1 Náboženství v českých zemích po husitské revoluci

Po husitských válkách, usilujících o obecnou reformu církve, se mohli jejich představitelé (kališníci) spokojit „pouze“ s uzákoněním práva na přijímání podobojí prostřednictvím basilejských kompaktát (1436).¹ Přestože je pozdější papež Pius II. roku 1462 označil za neplatná, v českém království měly povahu zemského zákona, a tudíž nemohly být zrušeny.² Platnost basilejských kompaktát byla opět potvrzena uzavřením kutnohorského náboženského míru roku 1485, který upravoval vztah a vzájemnou toleranci mezi katolíky a utrakvisty. Na základě tohoto míru mohli i poddaní bez ohledu na konfesi svého pána svobodně vyznávat víru.³

Roku 1526 nově zvolený král Ferdinand Habsburský učinil slib, že bude kompaktáta dodržovat. Avšak problémem kutnohorského míru, jenž byl zpočátku uzavřen na dobu 31 let a později prodloužen „na věčné časy“, bylo jeho omezení na výše zmíněné dvojvěří a tím pádem i nedostatečné zastřešení pro nově vzniklé víry, zejména Jednotu bratrskou a luterství.⁴ Představitelům těchto vyznání však nevyhovovala dočasná náboženská situace. Proto usilovali o právní ochranu, kterou v podobě programu náboženské reformy předložili Ferdinandovi roku 1543 na zemském sněmu. Nicméně Ferdinand tento návrh odmítl s odvoláním na dodržování svého slibu a dále uznával pouze katolictví a utrakvismus. Rovněž odmítl schválit návrh stavů na upravení již platných práv (basilejské kompaktáty) ve prospěch ostatních konfesí.⁵

¹ PÁNEK, Jaroslav. *Zápas o českou konfesi*. Praha, 1991, s. 5.

² VOREL, Petr. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. VII. Praha, 2005, s. 119.

³ PÁNEK, Jaroslav; TŮMA, Oldřich a kol. *Dějiny českých zemí*. Praha, 2008, s. 141.

⁴ VOREL, *Velké dějiny zemí...*, s. 119.

⁵ Tamtéž, s. 152–154.

Proto již krátce po svém zvolení vypracoval plány na posílení katolicismu v Čechách.⁶ Jeho záměrem bylo postupovat obezřetně, přesto si však postupně znepřátelil nekatolické stavy.⁷ Již v této době totiž začalo být náboženství využíváno jako prostředek politické moci.⁸ V prvních třech desetiletích vlády Ferdinand neprosadil téměř nic ze svého rekatolizačního projektu. Z toho důvodu se v posledních letech vlády více zaměřil na posílení katolického duchovenstva jednak pozváním jezuitského řádu do Čech roku 1556,⁹ jednak obnovením pražského arcibiskupství v roce 1561.¹⁰

K výrazné diferenciaci v oblasti náboženství došlo také v ostatních evropských zemích. *„Zatímco na prahu 16. století byly Čechy a Morava obklíčeny katolickými zeměmi, na počátku druhé poloviny téhož věku představovala střední Evropa konglomerát států rozdílné konfesijní orientace.“*¹¹ Českým evangelíkům svitla naděje na zrovnoprávnění ostatních vyznání po smrti Ferdinanda roku 1564. Českým králem se totiž stal jeho syn Maxmilián II., od mládí sympatizující s luterstvím.¹² Obratnou politikou dokázali stavové přimět Maxmiliána II. ke zrušení starých basilejských kompaktát upravující konfesijní otázky, které již dávno nebyly aktuální. Bylo tak učiněno v březnu 1567.¹³ Zrušení kompaktát tak umožnilo šíření luteránské reformace, které bylo ještě podpořeno povolením Augsburské konfese roku 1571. Jako protislužbu za zvolení císařova syna Rudolfa českým králem požadovali čeští nekatolíci potvrzení České konfese – kompromis, který umožňoval vzájemné soužití více vyznání. Císař

⁶ PÁNEK, *Zápas o českou...*, s. 11.

⁷ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 151.

⁸ VOREL, *Velké dějiny zemí...*, s. 120.

⁹ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 157.

¹⁰ PÁNEK, *Zápas o českou...*, s. 16.

¹¹ Tamtéž, s. 10.

¹² HOSÁK, Ladislav. *Nové československé dějiny*. Praha, 1947, s. 237, 238.

¹³ PÁNEK, *Zápas o českou...*, s. 21.

Maxmilián II. toto vyznání víry sice potvrdil, ale pouze ústně. Zakázal sice šíření její tiskové podoby, zároveň však slíbil její dodržování. Česká konfese se tak stala společným vyznáním českých protestantů po několik desetiletí.¹⁴

Změnu v českém státě přinesl právě nový český král Rudolf II., který byl považován za vyhraněného katolíka.¹⁵ Snažil se uplatňovat rekatolizační politiku prostřednictvím dosazení radikálních katolíků do nejvýznamnějších zemských úřadů (Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic v čele české dvorské kanceláře). Následovala opatření na oslabení vlivu českých evangelíků a nové vlny perzekucí Jednoty bratrské.¹⁶ Nebylo proto překvapením, že na počátku 17. století opět sílily náboženské rozpory, jejichž řešení vyústilo ve vydání *Rudolfova Majestátu* neboli *Majestátu na náboženskou svobodu* 9. července 1609. Stal se posledním pokusem českých nekatolíků řešit náboženské spory. Císař Rudolf však Majestát vydal pod vojenským nátlakem českých stavů, které si přivlastnily nárok na rozhodování státoprávních otázek.¹⁷

Stejně jako již zrušená basilejská kompaktáta měl i nově vydaný Majestát povahu zemského zákona. Vycházel z České konfese a jeho hlavní význam spočívá především v přiznání náboženských práv všem vrstvám společnosti, tudíž i poddaným.¹⁸

1.2 České stavovské povstání, jeho potlačení a bitva na Bílé hoře

Dodržování náboženské svobody podle Majestátu však nemělo trvat příliš dlouho. Po vynucené rezignaci roku 1611 byl Rudolfův bratr

¹⁴ VOREL, *Velké dějiny zemí...*, s. 288–302.

¹⁵ PÁNEK, *Zápas o českou...*, s. 39.

¹⁶ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 169.

¹⁷ VOREL, *Velké dějiny zemí...*, s. 411, 412, 436.

¹⁸ Tamtéž, s. 440.

a zároveň soupeř Matyáš zvolen českým králem. Zpočátku své vlády sice potvrdil listiny garantující již dosažená náboženská práva. Avšak jakmile bylo jeho mocenské postavení upevněno, přiklonil se k protireformační politice.¹⁹ Již od roku 1612 byla rovněž katolickými kruhy takticky uplatňována nepřímá rekatolizace v podobě stížností na utlačování katolíků²⁰ či spory o stavění protestantských kostelů na katolických panstvích.²¹ V některých městech zašlo jednání katolických vrchností tak daleko, že dokonce docházelo ke zbourání kostelů, mezi něž patřil například luteránský kostel v Hrobu.²² Bylo jasné, že toto konání nemá jen náboženskou, ale především i politickou povahu.

Tato situace byla ještě více podpořena zvolením Ferdinanda Štýrského (později vládnoucí jako Ferdinand II.), radikálního katolíka, českým králem roku 1617, pro jehož volbu hlasovali i přední představitelé české opozice.²³ Čeští stavové, později litující své volby Ferdinanda za krále, na jednom „předdefenestračním“ sjezdu vyjádřili svou nespokojenost. *„Cílem však byla snaha oddělit od náboženské podstaty sporu politickou stránku, a proto usnesení sjezdu zdůrazňovalo, že shromáždění nejdou proti císaři, nýbrž proti špatnému postupu pražských místodržících.“*²⁴ Tak se stavovská opozice odhodlala k činu a včele s Jindřichem Matyášem Thurnem se dne 23. května 1618 vypravila na Pražský hrad, kde skoncovali s „rušiteli obecného klidu“,²⁵ s císařskými místodržícími Vilémem Slavatou, Jaroslavem Bořitou z Martinic a písařem Fabriciem, vyhozením z oken do hradního příkopu. Tato událost známá jako

¹⁹ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 171.

²⁰ VOREL, *Velké dějiny země...*, s. 460, 461.

²¹ DENIS, Arnošt. *Čechy po Bílé hoře*. Praha, 1931, s. 23.

²² KILIÁN, Jan. Zboření kostela v Hrobu. Praha, 2007, s. 69–129.

²³ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 171.

²⁴ POLIŠENSKÝ, Josef. *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*. Praha, 1970, s. 102, 103.

²⁵ POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka...*, s. 103.

druhá pražská defenestrace odstartovala české stavovské povstání a boje mezi Habsburky jako představiteli katolické víry a opozičními protestantskými stavy.²⁶

Přesto stavové znovu zdůrazňovali, že spáchaný čin proti místodržícím byl jen obranou zákonem zaručených náboženských svobod, které byly porušovány. Na základě této argumentace získali na svoji stranu nejen značnou část protestantské veřejnosti, ale zároveň i mnoho katolíků (např. členy rodu Kavků Říčanských z Říčan, Diviše Černína, ale i Jana Slavatu z Chlumu).²⁷ Vídeňský dvůr však nahlížel na události v Praze jako na vzpouru, proto se nedlouho po defenestraci započalo s verbováním vojáků jak na straně stavovské opozice, tak na straně císařské armády.²⁸ Císař a český král Matyáš však roku 1619 zemřel, a tak na uvolněný český trůn usedl Ferdinand II. zaručující všechny zemské svobody i Majestát. Ovšem čeští stavové považovali trůn za uprázdněný a z důvodu zajištění mezinárodní pomoci své naděje upřeli na Fridricha Falckého, jakožto vhodného kandidáta na českého krále. Jedním z hlavních důvodů jeho zvolení byl fakt, že stál v čele protestantské Unie, zároveň byl manželem Alžběty Stuartovny, dcery anglického a skotského krále, s jehož vojenskou pomocí se v případě války nemálo počítalo. Po krátkém vyjednávání byl zvolen 26. srpna 1619 českým králem. Ukázal se však být příliš slabým panovníkem, který stavovské opozici nedokázal zajistit účinnou mezinárodní podporu.²⁹ Českým stavovským povstáním začala první fáze třicetileté války, která bývá označována jako válka česko-falcká datována lety 1618–1623, přičemž po dobu prvních dvou let, tzv. českého stavovského

²⁶ KLUČINA, Petr. *Třicetiletá válka: obraz doby 1618–1648*. Praha, 2000, s. 10.

²⁷ POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka...*, s. 104, 105.

²⁸ ČORNEJOVÁ, Ivana a kol. *Velké dějiny země Koruny české*. Sv. VIII., s. 19–21.

²⁹ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny země...*, s. 30–45.

povstání, probíhaly střety na českém území se střídavými vítězstvími na obou stranách.³⁰

Po několika vítězstvích stavovských vojsk se odehrála bitva, která ačkoli nevynikla rozsahem a urputností bojů, měla zásadní politické dopady.³¹ Dne 8. listopadu 1620 se totiž obě armády utkaly ve slavné bitvě na Bílé hoře, jejíž důsledky byly pro českou stavovskou opozici dalekosáhlé. Na straně protestantů hrálo roli hned několik faktorů – v řadách vojska se odrážela chmurná nálada z důvodu špatné civilní správy, která včas nedokázala opatřit finance na vyplácení žoldu, zásadní byla také neschopnost velení v armádě. Nutno poznamenat, že Ferdinand díky spojení se Španělskem a Bavorskem na svou stranu získal i výborné vojevůdce.³² Po jasném vítězství císařských vojsk, uprchl Fridrich Falcký s celým svým dvorem ze země, česká stavovská armáda byla zničena a dne 21. června 1621 byla vykonána staroměstská exekuce - poprava 27 českých pánů, vůdců stavovského povstání. *„České stavovské povstání a následná tažení zneprátených armád otevřela rozsáhlý konflikt skutečně evropského dosahu.“*³³

³⁰ KLUČINA, *Třicetiletá válka...*, s. 10.

³¹ POLIŠENSKÝ, *Třicetiletá válka...*, s. 115.

³² STLOUKAL, Karel. *Bílá hora a staroměstské náměstí*. Praha, 1921, s. 27.

³³ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 64.

2 OD BÍLÉ HORY K VESTFÁLSKÉMU MÍRU 1620–1648

2.1 Život ve městech a na venkově v období třicetileté války

Třicetiletá válka, dlouhotrvající válečný konflikt, jenž se rozhořel bitvou na Bílé hoře, však byla i evropskou válkou mezi katolíky a protestanty. Potlačením českého stavovského povstání bylo zahájeno zúčtování s českým národem v podobě konfiskace majetků, vyhoštění kulturně činných obyvatel ze země, ztráty práv českého jazyka či vydáváním různých opatření na podporu katolictví.³⁴

Třicetiletá válka se samozřejmě nemalou měrou dotkla vesnic a měst. Venkov však byl zasažen daleko více. Tady se totiž zemědělci každodenně potýkali s obavou, jestli vyprodukují dostatek potravin, aby mohli zajistit obživu jak pro sebe, tak pro obyvatele měst a početnou armádu. Jejich obava byla oprávněná. Vesnice, nechráněné hradbami, byly vydány na pospas zlodějům, potulným lapkům a především rabujícím skupinám vojáků. Z tohoto důvodu se šlechta stěhovala z venkova do měst. Ovšem ani města nebyla ušetřena rabování a drancování, na základě čehož upadala jejich ekonomická síla. Nicméně existovaly oblasti, kde se města dál těšila prosperitě. Značnou část financí získávala z dálkového obchodu a z dodávek pro bojující armády.³⁵ V postižených oblastech obyvatelstvo umíralo na následky moru a chorob, které se ve městech šířily rychleji než na venkově. Města i venkov byly postiženy nucenou rekatolizací, která vedla k hromadnému odchodu protestantského obyvatelstva do exilu či k nucené konverzi.

Avšak i v době války se konaly svatby, lidé navštěvovali trhy a hospody. Zúčastňovali se různých politických jednání a sněmů,

³⁴ STLOUKAL, *Bílá hora...*, s. 42, 43.

³⁵ KLUČINA, *Třicetiletá válka:...*, s. 253.

ale také veřejných poprav, které byly součástí lidové zábavy. Mnozí obyvatelé chtěli být informováni o válce, proto se kromě knih tiskly např. letáky či pamflety, na základě nichž se zároveň rozvíjelo také tiskařské řemeslo.³⁶

2.2 Počátky rekatolizace

Rekatolizace byla zahájena ve dvacátých letech 17. století a probíhala po celou dobu třicetileté války.³⁷ „Avšak některé katolické vrchnosti v rozporu se zákonem nutily poddané k účasti na římských obřadech a na svých panstvích prosadily rekatolizaci ještě před Bílou horou (např. v Nepomuku, Smečně, Žďáru n. S.).“³⁸ Jakmile se Ferdinand II. ujal vlády v českých zemích, byla jedním z jeho hlavních cílů rekatolizace, v níž spatřoval možnost, jak sjednotit země z hlediska náboženského. Přesto však rekatolizace neprobíhala tak rychle, jak by se mohlo zdát. Navíc nemohli nekatolíci často ani svůj slib konverze ke katolictví dodržet, protože v mnoha oblastech nebyl zastoupený katolický klérus. Na mnoha místech byly kláštery a klášterní kostely z velké části zničeny, a pokud nebyly zničeny, byly farní kostely ve většině měst až na několik výjimek v rukou „heretiků“. Venkov se nenacházel v o mnoho lepší situaci. Tady totiž záviselo působení katolického faráře na existenci katolické vrchnosti.³⁹

Kromě přebírání protestantských kostelů katolickou církví a zrušení Rudolfova majestátu Ferdinandem II. (1627), začínala být přijímána opatření na úpravu náboženských poměrů v Čechách. Rekatolizace byla uskutečňována na základě řady patentů, mandátů a nařízení, které tvořily její právní základ a jež byly vydávány panovníkem, ať už Ferdinandem II., Ferdinandem III. či místodržícími

³⁶ KLUČINA, *Třicetiletá válka...*, s. 266.

³⁷ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 288.

³⁸ FIALA, *Hrozná doba protireformace*. Heršpice, 1997, s. 39.

³⁹ MIKULEC, Jiří. *31. 7. 1627 Rekatolizace šlechty v Čechách*. Praha, 2005, s. 30.

v Čechách a na Moravě nebo později i zemskými sněmy.⁴⁰ Tak vešlo v platnost roku 1624 nařízení proti nekatolíkům v královských městech, na jehož podporu byly vyslány misie s vojenskou podporou, a roku 1627 byla vydána již zmíněná ústava pod názvem Obnovené zřízení zemské pro Čechy, v roce 1628 i pro Moravu. To ve článku A 23 zrušilo veškerá privilegia nekatolických náboženství.⁴¹

Pravidelné kontroly obcházející jednotlivé diecéze byly nahrazeny rekatolizačními komisemi (první byla ustavena roku 1624). Jejím vytvořením se propojila moc světská s mocí duchovní, které prostřednictvím svých zástupců zjišťovaly informace o plnění císařských nařízeních, obsazenosti far atd.⁴² Jako doklad šíření katolické víry měly také sloužit zpovědní seznamy (faráři je museli povinně vést od roku 1629), do nichž se zapisovali lidé zúčastnivší se svatě zpovědi. Na základě toho poté získali zpovědní cedulky, které však byly častokrát poskytovány za úplatu i lidem, jež zpověď nikdy nevykonali.⁴³ Proto na základě těchto cedulek nelze jasně určit množství lidí obrácených na „pravou“ víru.⁴⁴

Vrcholem všech patentů a nařízeních byl *restituční edikt*, vydaný pro celou říši Ferdinandem bez jakékoli předešlé konzultace se stavy 6. března 1629, jímž se stanovil za nejvyššího představitele zákonodárné moci, což se odrazilo i v samostatném rozhodování o konfesijních záležitostech. Zároveň měl katolické církvi navrátit všechna panství a knížectví, o která přišla po roce 1552. Požadavky restitučního ediktu nikdy nebyly uskutečněny, neboť byl po vyhlášení pražského míru roku 1635 zrušen.⁴⁵ Zatímco však byla v první

⁴⁰ FIALA, *Hrozná doba...*, s. 79.

⁴¹ KAPRAS, *Právní dějiny země Koruny české*. Praha, 1920, s. 51.

⁴² ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny...*, s. 97.

⁴³ Tamtéž, s. 288.

⁴⁴ ČORNEJOVÁ, *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Praha, 2003, s. 20.

⁴⁵ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny země...*, s. 116, 117.

polovině dvacátých let 17. století uplatňována nařízení týkající se navrácení měšťanstva a duchovenstva ke katolické víře, od roku 1627 to byly předpisy zaměřené na pokatoličťování šlechty. Proto na základě rozhodnutí rekatolizační komise vznikl 31. července 1627 patent směřující proti šlechtě, na kterou se do této doby žádné náboženské opatření nevztahovalo.

Úkolem světské moci byl především rozvoj katolické církve a šíření jejího učení. Avšak ani tato státem protěžovaná církev se nemohla chlubit přílišným rozkvětem. Jak již bylo řečeno, bez duchovních správců se nacházela více než polovina farností, některé z nich byly ve zchátralém stavu se zpusťšenými pozemky či odcizenými vybaveními fary.⁴⁶

Rekatolizace nicméně nebyla prováděna pouze vydáváním jednotlivých nařízení. Krátce po potlačení stavovského povstání docházelo k násilné rekatolizaci, tzn. nájezdům císařských vojenských oddílů na nekatolická města a násilnému vynucování katolické víry.⁴⁷ Ukázalo se však, že přes tyto vynucené konverze nemající příliš dlouhého trvání, se lidé zpátky navraceli ke své původní víře. Rekatolizační tendence státu a církve se tak přesunuly na oblast katolických klášterů, pravidelných misí či především na obnovování katolických škol.⁴⁸ Zejména oblast školství se pro katolickou církev stala „živoucí vodou“. Mladí lidé se totiž obraceli na víru daleko snadněji než dospělý jedinec přesvědčený o svém dosavadním vyznání. Po roce 1620 proto byly namísto domácích škol zřizovány školy katolické.⁴⁹ Není s podivem, že s počátkem rekatolizace mizela i řada škol bratrských, utrakvistických a později i luterských. Zachovány byly pouze katolické měšťanské školy

⁴⁶ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 572, 573.

⁴⁷ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 183.

⁴⁸ ČORNEJOVÁ, *Úloha církevních řádů...*, s. 19.

⁴⁹ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 328.

a gymnázia. Pod správou jezuitů zároveň vznikaly školy na úrovni gymnázií tak, aby se pro lepší dostupnost nacházely v každém regionu. K rozvoji vzdělanosti rovněž přispěl vznik nových škol založených piaristickým řádem (poprvé se řád objevil u Mikulova na Moravě roku 1631).⁵⁰

Ani Karlova univerzita nezůstala ušetřena pobělohorských změn. Naopak došlo v tomto období k výrazným změnám v jejích dějinách. Za zmínku stojí počáteční návrh jezuitů, podle něhož chtěli univerzitu zrušit úplně, a sice z důvodu jejího zasažení dvoustetletým působením protestantů. Jejich záměr ale nebyl podporován Ferdinandem II., přesto se nevyhnula tvrdým katolickým reformám.⁵¹ V listopadu 1622 byla univerzita svěřena do rukou jezuitů, kteří měli pod svou správou již fakultu teologickou a filozofickou sídlící v Klementinu. Tímto bylo příslušníkům Tovaryšstva Ježíšova zajištěno výhradní postavení na akademické půdě.⁵² V Karolinu byly obnoveny dvě světské fakulty - právnická a lékařská, které oproti Klementinu zachovaly částečnou nezávislost. Ke sloučení obou vysokých škol poté došlo roku 1654, kdy byla vytvořena univerzita Karlo-Ferdinandova.⁵³

Oblast školství sice byla postižena rekatolizací, ale v kladném slova smyslu. Na rozvoji vzdělanosti pomocí reforem školství se snažil podílet svými čtenými díly i Jan Amos Komenský. I když byl zván mnohými státními představiteli do různých zemí za účelem provedení reformy, nebyly bohužel ani v 17. století jeho myšlenky uskutečněny. Je však s podivem, že i přes konfesijní rozdílnost užíval jezuitský řád některé jeho učebnice. Sám Komenský oceňoval jezuitskou

⁵⁰ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 347–349.

⁵¹ FIALA, *Hrozná doba...*, s. 130.

⁵² DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, s. 70.

⁵³ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 615.

pedagogiku a usiloval o získání jejich přízně o celkovou reformu společnosti.⁵⁴

V období konfesijního zápasu 17. století se jednotlivé církve snažily udržet své stávající členy a eliminovat své odpůrce prostřednictvím chvalořečení své víry. K tomu používala katolická církev například divadlo, výtvarné umění, hudbu či různé slavnosti.⁵⁵

2.3 Dopady vestfálského míru pro české země

Mírová jednání začala již roku 1644 ve vestfálských městech Münsteru a Osnabrücku. Mír byl však uzavřen až 24. října 1648 pod názvem vestfálský mír. Jednalo se o komplex mírových smluv, které byly příkladem rozvoje mezinárodního práva. Na jejich základě se stalo Švédsko vítězem válek a získalo tak území rozkládající se na pobřeží Severního a Baltského moře (část Předních a Zadních Pomořan). Francie ke svému území připojila habsburské državy v Alsasku a získala některé menší oblasti na své východní hranici.⁵⁶

Třicetiletá válka sice započala jako válka náboženská, avšak na konci 40. let 17. století byla vestfálským mírem ukončena jako válka politická. I přes uzavření míru se některé vojenské jednotky, zejména švédské, zdržovaly na území Čech, a to až do doby, než jim byla vyplacena válečná náhrada (v Praze zůstaly až do září 1649). Jako každá válka i ta třicetiletá s sebou přinesla značné důsledky nejen pro české království. Jimi byly především zpustošení země, značný úbytek obyvatelstva a ochromení středního stavu.⁵⁷ Následkem vestfálského míru ztratil císař ústřední moc v říši, posílil

⁵⁴ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 360.

⁵⁵ ČORNEJOVÁ, *Úloha církevních řádů...*, s. 31.

⁵⁶ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 150, 151.

⁵⁷ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 315.

však svou držbu v dědičných zemích. Výsledkem vestfálských jednání rovněž bylo rozšíření augsburského vyrovnání na kalvínskou víru.⁵⁸

Vestfálský mír měl zásadní význam také pro budoucnost českých zemí. Pokud protestantská část obyvatelstva očekávala, že budou obnoveny náboženské svobody dosažené před rokem 1620, velice se mýlila.⁵⁹ V ustanovení o náboženských a vnitropolitických poměrech ve státech Evropy se totiž vycházelo ze stavu roku 1624. V té době již bylo v českých zemích zavedeno katolictví. A tak i přes snahu Švédů na obnovení náboženských svobod, museli diplomaté s mezníkem položeným do roku 1624 souhlasit a české země tak ponechat v rukou katolictví představaném Habsburky. Čeští protestanti nadobro ztratili jakékoliv naděje na obnovu svého postavení.⁶⁰ Přesto se podařilo prosadit alespoň dílčí toleranci luteránů ve Slezsku. Nicméně vnější znaky (umístění či stavební materiál) luteránských kostelů postavených v Hlohově, Javoru, Svídnice aj. byly dokladem pouze omezené tolerance.⁶¹

Vestfálským mírem tak bylo opět stvrzeno pravidlo - kdo nehodlá konvertovat ke katolictví, nechť prodá statky a opustí zemi. Emigranti se mohli vrátit do Čech pouze s podmínkou přestupu na „pravou“ víru.⁶²

⁵⁸ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 152, 153.

⁵⁹ FIALA, *Hrozná doba...*, s. 91.

⁶⁰ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 186.

⁶¹ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 153.

⁶² DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, s. 202.

2. OD VESTFÁLSKÉHO MÍRU K MARIII TEREZII

3.1 Ústavněprávní a národnostní změny v době pobělohorské

Po potlačení stavovského povstání bylo potřeba zajistit, aby se obdobná situace v následujících letech již neopakovala. Ferdinand chtěl tohoto cíle dosáhnout především omezením práv a mocenského postavení zemských stavů a upevnováním panovnické moci. Tento záměr byl uskutečněn na základě revize dosavadního zemského zřízení z roku 1564,⁶³ na níž se podíleli politikové příliš se nepřiklánějící k zachování stavovských zájmů.⁶⁴ Výsledným dílem bylo *Obnovené zřízení zemské* spatřivší světlo světa 10. května 1627 a platící až do roku 1848.⁶⁵ Oktrojované nařízení obsahovalo ustanovení mimo jiné o dědičnosti českého trůnu v habsburské dynastii,⁶⁶ podřízení zemských soudů moci královské⁶⁷ či o vydávání rekatolizačních opatření.⁶⁸ Celkovým zněním zřízení značně zasáhlo do státoprávního uspořádání českého království a znamenalo skutečnou likvidaci panovnicko-stavovského dualismu.⁶⁹ V praxi to znamenalo ukončení obrovské a povětšinou samostatné moci stavů při rozhodování o veřejných věcech. S obnoveným zřízením tak byla šlechta v oblasti zákonodárné zcela podřízena královské moci.⁷⁰

Jedním z dalších důsledků vítězství panovníka nad stavy se pro české země stal útlak českého jazyka a následná germanizace. Přesto se německý jazyk neprosazoval výlučně až po bělohorské bitvě. České obyvatelstvo, které své dominantní postavení získalo

⁶³ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, s. 110.

⁶⁴ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 110, 111.

⁶⁵ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, s. 111.

⁶⁶ Tamtéž, s. 115.

⁶⁷ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 75.

⁶⁸ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 114.

⁶⁹ Tamtéž, s. 112.

⁷⁰ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 76.

po husitských válkách, je již před Bílou horou obklopeno německou národností přicházející do Čech za prací.⁷¹ Přestože byla většina šlechty na počátku třicetileté války domácího původu, k jejímu konci se zde nacházel větší podíl příslušníků cizích urozených rodů. Hlavním důvodem byl odchod nekatolických příslušníků šlechty do exilu, konfiskace, na nichž se obohatili právě někteří císařovi věrní a především vymření několika českých rodů v prvních desetiletích 17. století (Rožmberkové, Švamberkové, Vartenberkové aj.).⁷² K podpoření německého obyvatelstva v českých zemích přispělo i již zmíněné Obnovené zřízení zemské. Původním záměrem bylo jeho vydání v jazyce českém i německém, avšak české znění zůstalo bohužel nedotištěno.⁷³ Zároveň rovněž upravilo postavení v úředním prostředí dříve nadřazeného českého jazyka s jazykem německým, jenž se těšil u nové vrchnosti daleko větší oblibě.⁷⁴ Nicméně český jazyk jen neupadal. Svou sílu si zachoval převážně na venkově. Poddaný lid totiž neměl právo se odstěhovat ze země jako šlechta či měšťanstvo. Mnohdy se tedy stávalo, že byl německý lid přicházející do českých vesnic naprosto pohlcen českou národností.⁷⁵

3.2 Hospodářské změny a změny v obyvatelstvu českých zemí

Některá odvětví hospodářství (vinařství, rybníkářství či chmelařství) byla rovněž postižena spíše následky třicetileté války než rekatolizací. Rovněž lze nalézt i obory, které byly za třicetileté války pouze omezeny (rybníkářství) nebo nově zavedeny. To lze dokumentovat zaváděním hedvábnictví na Jičínsku Albrechtem z Valdštejna.⁷⁶ Dalo by se očekávat, že vystěhování obyvatel

⁷¹ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 121–133.

⁷² ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 248–250.

⁷³ Tamtéž, s. 112.

⁷⁴ FIALA, *Hrozná doba...*, s. 77.

⁷⁵ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 155, 156.

⁷⁶ KAPRAS, *Právní dějiny...*, s. 62, 65.

z náboženských důvodů postihlo především obchod. Mnohdy se však odejví poddaní či měšťané navraceli zpátky do dříve opuštěné země, zejména když v zahraničí neměli předem zaopatřenou existenci.⁷⁷ Je však nutno konstatovat, že demografický vývoj z velké části poznamenala válka. Neustále se rozšiřující epidemie a lokální hladomory, kdy byla vojska vyživována na úkor obyvatel, stejně tak i odvody obyvatelstva do armády a následná ztráta životů při vojenských taženích, se promítly do osídlení jednotlivých regionů.⁷⁸

Následkem vyhlášení rekatolizačních patentů a mnohých jiných předpisů musela nekatolická šlechta spolu s ostatními nekatolickými vrstvami obyvatel konvertovat ke katolické víře, v opačném případě byli nuceni opustit zemi. Pobělohorskou konfiskací byly postiženy majetky české šlechty, která se rozhodla z náboženských důvodů odejít z českých zemí. Tyto zabavené statky pak byly předávány přicházející nové šlechtě.⁷⁹ Ačkoliv příliv příslušníků zahraniční šlechty nesouvisí pouze s pobělohorským obdobím (již s počátkem vlády Habsburků se v Čechách objevovaly nové šlechtické rody jako důsledek sňatkové politiky), v první polovině 17. století se jeho rozsah značně zvýšil.⁸⁰ S větším početním zastoupením cizích šlechtických rodů se rychleji začal šířit i německý jazyk, jenž postupně „poněmčil“ i domácí šlechtické rody⁸¹ a nakonec po dlouhé dominanci českého jazyka (do správy země byl zaveden v dobách husitských)⁸² převážil i ve veřejném životě.⁸³

Situace po Bílé hoře vedla k masovému exilu nekatolíků z českých zemí. Odchod do exilu tak zvolil např. Jan Amos Komenský,

⁷⁷ ČORNEJOVÁ, *Úloha církevních řádů...*, s. 19, 20.

⁷⁸ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 185.

⁷⁹ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 152.

⁸⁰ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 248, 249.

⁸¹ KAPRAS, *Právní dějiny...*, s. 40.

⁸² HOSÁK, *Nové československé...*, s. 171.

⁸³ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 539.

který odmítl po vydání Obnoveného zřízení zemského přijmout katolickou víru. Někteří čelní představitelé stavovského povstání však emigrovali již po porážce v bitvě na Bílé hoře. Jednalo se především o Jindřicha Matyáše Thurna, vůdce českých stavů.⁸⁴ Z českých zemí tak emigrovali povětšinou společenské elity (Pavel Skála ze Zhoře, Pavel Stránský ze Zap či Jiří Třanovský), což mělo za následek oslabení politických i „národních“ pozic českého království.⁸⁵ Rovněž se změnil význam jednotlivých vrstev společnosti. Zejména stav duchovní (biskupové, preláti) získal politická práva a stal se z něj dokonce nejvýznamnější stav české společnosti.⁸⁶ Naproti tomu měšťané mohli nabýt měšťanského práva pouze tehdy, pokud přijali katolickou víru. Často tak právě obyvatelé měst a venkova opouštěli české země, na jejichž místo se záhy dostali němečtí sedláci či řemeslníci pocházející z Rakous, Bavor a Švábska.⁸⁷ V případě emigrantů se nejednou stávalo, že se kvůli jazykové bariéře či nenaplnění očekávání v oblasti náboženství většina z nich vrátila zpět do Čech, a nakonec stejně přestoupila ke katolictví.⁸⁸

Dalo by se očekávat, že následkem rekatolizace by se mělo obyvatelům dařit lépe, a sice z důvodu „vypuzení“ předbělohorských „hříchů a zlořádů“. K ničemu takovému však nedošlo. Naopak upadající „vzdělanost“ prostého lidu nemohla být podpořena ani kněžími, protože katolická duchovní správa byla v žalostném stavu.⁸⁹ Následkem třicetileté války, vražd a loupeží byl vysvětlován morální pokles nejen u poddaných, ale také u stavů vyšších.⁹⁰ Válkou však nemůžeme argumentovat v případě mravních nedostatků

⁸⁴ KLUČINA, *Třicetiletá válka...*, s. 11.

⁸⁵ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 297, 298.

⁸⁶ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 232.

⁸⁷ KAPRAS, *Právní dějiny...*, s. 40.

⁸⁸ ČORNEJOVÁ, *Úloha církevních řádů...*, s. 19.

⁸⁹ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 586.

⁹⁰ REZEK, Antonín. *Dějiny Čech a Moravy nové doby*. Praha, 1892, s. 54.

duchovních. Ty jsou vysvětlovány stavěním přepychových opatství a právě následnou nedostačující mravní kázní v kláštorech.⁹¹

Po bělohorské bitvě se značně proměnil také vztah mezi vrchnostmi a poddanými, jejichž postavení se postupně zhoršovalo. Z důvodu snížení hustoty osídlení omezovala vrchnost osobní svobodu poddaných rozhodováním o jejich vystěhování či sňatcích. Aby zvýšily své hospodářské výnosy, zabíraly vrchnosti také půdu za války opuštěnou poddanými. Významným zásahem do života poddaných se rovněž staly robotní povinnosti, které se dramaticky zvyšovaly tak, jak poddaných v jednotlivých panstvích ubývalo. Zatímco před Bílou horou činilo robotní zatížení poddaných jen 4–12 dnů v roce, během války a po ní tyto povinnosti vzrostly na v průměru 3 dnů v týdnu. Tento stav vedl roku 1680, kdy došlo k velkým selským bouřím, po nichž byl vydaný robotní patent ve prospěch poddaných.⁹²

3.3 Stát ve službách církve?

Habsburkové jako představitelé katolického rodu se již v 16. století mohli spoléhat na podporu papežské kurie na jejich cestě k mocenskému vzestupu. Na oplátku se mohla katolická církev opřít o panovníka v případě prosazování konfese a dosažení tak výsadních pozic v náboženském životě.⁹³ Po roce 1627 získalo duchovenstvo přední postavení ve společnosti a roku 1630 byla katolická církev dokonce financována státem. Tohoto roku byla totiž sjednána solní smlouva či daň, ze které církvi plynul „na věčné časy“ stálý roční příspěvek.⁹⁴

⁹¹ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 589.

⁹² Tamtéž, s. 592–595.

⁹³ BĚLINA, Pavel a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Sv. IX. Praha, 2011, s. 171.

⁹⁴ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, kniha II., s. 23.

Rekatolizace sehrála velmi důležitou roli v oblasti politické. Právě díky ní se upevnila moc habsburských panovníků a katolická církev získala dominantní postavení v převážné části habsburské monarchie.⁹⁵ Avšak silící postavení obou institucí vedlo k četným rozporům. Spory o mocenské postavení mezi státem a církví prostupovaly celým pobělohorským obdobím. Církev se snažila o získání nezávislosti na panovníkovi, ten se ovšem snažil, jako představitel absolutistické vlády, ovládnout veškeré oblasti veřejného života, a náboženství bylo jedním z klíčových nástrojů, jak toho dosáhnout. Tak byla panovníkem vydávána mnohá nařízení na omezení vlivu církve (placetum regium, „*zákaz vizitování domácích klášterů představenými z ciziny*“ aj.).⁹⁶ Pokud byl stát za vlády Ferdinanda II. v jistém smyslu ve službách církve, v době panování jeho syna Ferdinanda III. nastal obrat k podřízení duchovní moci státu.⁹⁷

3.4 Rekatolizace za Ferdinanda III. a Leopolda I.

Římsko-katolické vyznání bylo jako privilegované náboženství v českém království zakotveno na základě vnitřních předpisů a zákonů, především Obnoveného zřízení zemského, již v průběhu třicetileté války. Vestfálský mír tento fakt potvrdil i na mezinárodní úrovni.⁹⁸ To umožnilo panovníkovi realizovat v mnohem větší míře započatou rekatolizaci, která byla za války často narušována vpády nepřátelských vojsk.

Skutečnost, že se v českých zemích vyskytoval stále velký počet nekatolíků i po skončení třicetileté války (a to nejen mezi poddanými

⁹⁵ FIALA, *Hrozná doba...*, s. 109.

⁹⁶ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 172, 173.

⁹⁷ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 320.

⁹⁸ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 289.

na venkově,⁹⁹ nýbrž i mezi vrchnostmi),¹⁰⁰ lze dokumentovat na základě nově vydávaných zákonných opatření. Zatímco roku 1650 bylo vydáno „*usnesení o vystěhování nekatolických vrchností a všech jejich úředníků*“, o rok později bylo vyznání obyvatelstva českých zemí zjištěno mimo jiné pomocí *Soupisu poddaných podle víry* vydaným roku 1651. K nemilému překvapení panovníka a církve patent převahu obyvatelstva protestantského vyznání potvrdil. Proto byla potřeba zreformovat církevní správu tak, aby její působení mělo větší vliv na obyvatelstvo.¹⁰¹ Započalo se tak s výchovou nových kněží, osvědčila se rovněž působnost vikariátů, zakládaných již ve 30. letech, v polovině 50. let bylo zřízeno biskupství v Litoměřicích a roku 1664 dokonce i v Hradci Králové. Do Čech přicházely nové protireformační řády, dosud prázdné fary začaly být obsazovány, docházelo k rozvoji klášterů a opět vznikaly rekatolizační komise.¹⁰²

Do 80. let 17. století tak došlo k zakotvení katolické víry v Čechách i na Moravě, na čemž měla podíl také generační výměna obyvatelstva. V zemích Koruny české už žilo jen málo lidí, kteří „na vlastní kůži“ pocítili volné náboženské poměry a následnou rekatolizaci.¹⁰³ Přestože měla katolická víra dominantní postavení, nepodařilo se protestantismus zcela vymístit. O tom svědčilo neustálé vyhledávání tajných protestantů.¹⁰⁴ Ti byli pronásledováni jezuitskými misionáři či se stali obětmi vrchnostenského šikanování. Své náboženské přesvědčení tak uchovávali pouze v ústní podobě

⁹⁹ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 186, 187.

¹⁰⁰ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 290.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 290, 292.

¹⁰² PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 186, 187.

¹⁰³ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 301.

¹⁰⁴ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 187.

a náboženské obřady konali většinou v noci na bezpečných a odlehlých místech.¹⁰⁵

Přestože v průběhu vlády Leopolda I. ustalo vydávání rekatolizačních opatření, kterých v druhé polovině 17. století již nebylo příliš potřeba, sám proces rekatolizace však neustal. Nicméně byla zaměřena především na posílení katolictví u obyvatel, zejména na venkově (konání misíí, zdokonalení farní správy). Úspěch misijní činnosti na venkově se dostavil roku 1680, kdy při selských bouřích nebyl zaznamenán žádný protikatolický či proticírkevní útok z řad poddaných.¹⁰⁶

I přes částečnou náboženskou svobodu luteránů ve Slezsku, která byla stanovena vestfálským mírem, se ani této oblasti nevyhnula v druhé polovině 17. století rekatolizační činnost. Obnovení náboženské svobody se slezští luteráni dočkali až na počátku 18. století. Roku 1707 totiž uzavřel švédský král Karel XII. s Josefem I. Altranstädtskou konvencí, na jejímž základě měla být obnovena ustanovení vestfálského míru o náboženském stavu ve Slezsku. Luteránům tak měly být navraceny školy a kostely, a to i v oblastech, které byly po roce 1648 katolické.¹⁰⁷ Tato konvence se stala zlomovým bodem v probíhající rekatolizaci Slezska. Přestože byla rekatolizační činnost v této oblasti prováděna i nadále, došlo k výraznému zlepšení v postavení nekatolíků, především v Dolním Slezsku. Následné uvolnění náboženských poměrů ve Slezsku se neminulo účinkem ani v Čechách a na Moravě. Na hranicích s těmito územími byly totiž slezskými nekatolíky stavěny kostely, které byly častým cílem tajných českých a moravských nekatolíků.¹⁰⁸

¹⁰⁵ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 336.

¹⁰⁶ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 104, 105.

¹⁰⁷ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, kniha II., s. 155.

¹⁰⁸ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 188.

3.5 Demografický vývoj a životní situace poddaných

Téměř jedno století trvající mírové období, od ukončení třicetileté války do válek o rakouské dědictví, s sebou přineslo příhodné podmínky pro souvislý demografický růst. K nárůstu počtu obyvatelstva nedocházelo ani tak imigrací nekatolíků za války vystěhovaných, ale spíše zvyšováním porodnosti. K tomu také přispívala skutečnost, že se v mnohých oblastech českého království nacházely opuštěné půdy a usedlosti, k jejichž opětovnému osidlování dochází právě v druhé polovině 17. století. Nebylo proto překvapením, že se na přelomu 17. a 18. století početní zastoupení populace zemí Koruny české vyrovnalo stavu před třicetiletou válkou.¹⁰⁹ I přes méně závažné válečné konflikty habsburské monarchie a morové epidemie (např. v letech 1713–1715 proběhla jedna z větších epidemií) se české země opět „zalidňovaly“.

Přestože populace vzkvétala, u poddaných se stále více stupňovala nespokojenost s jejich právním a hmotným postavením, především s narůstajícím robotním zatížením. Menší lokální konflikty přerostly roku 1680 do selského povstání, které muselo být potlačeno císařskou armádou. Ačkoli bylo několik set sedláků za rebelii popraveno či posláno na nucené práce, mělo vzbuření také kladné dopady v oblasti legislativní.¹¹⁰ Leopold I. totiž v březnu téhož roku vydal patent, ve kterém zrušil všechna stará práva týkající se robotních povinností. O tři měsíce později dokonce vydal robotní patent, v němž stanovil robotní zatížení poddaných na tři dny v týdnu, s výjimkou sezónních prací.¹¹¹ Jak se mělo záhy ukázat, nebyla tato míra na mnohých panstvích dodržována. Často

¹⁰⁹ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 207–209.

¹¹⁰ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 327, 328.

¹¹¹ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 214.

byly po poddaných požadovány robotní povinnosti v četnějším rozsahu, než jaký byl stanovený patentem.¹¹²

Podstatné ztížení životních podmínek u většiny obyvatelstva představovalo rovněž placení různých daní a poplatků panovníkovi. Nejednou se vrchnosti na úkor poddaných obohatily tím, že při výběru daní vybíraly větší částku, než jaká měla být odvedena.¹¹³ Právě před tímto vykořisťováním měl poddané chránit vydaný robotní patent, který započal sérii státních zásahů do vrchnostensko-poddanského vztahu.¹¹⁴ Velikým problémem se záhy ukázalo nedodržování robotních patentů v každodenním životě. Proto se na mnoha místech českého království stále objevovala četná poddanská povstání. K uklidnění situace měla přispět novela patentu předchozího vydána roku 1716. Je s podivem, že tento patent a mnohé další (vydané panovníkem roku 1717, 1738) situaci neuklidnily, naopak nespokojenost poddaných ještě více rozdmýchaly. V případě vydání posledního robotního patentu Karla VI. roku 1738 došlo k bouřím až po jeho vyhlášení z důvodu nenaplnění očekávání robotníků.¹¹⁵ Je s podivem, že i přes množství vydaných patentů vrchnosti stále nedodržovaly jeho zákonný obsah a dále zatěžovaly poddané zvyšujícími se robotními povinnostmi. Teprve za vlády Marie Terezie a Josefa II. byly podniknuty zásadní reformy, na základě kterých se radikálním způsobem proměnily poměry poddaných.¹¹⁶

¹¹² KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 595.

¹¹³ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 218.

¹¹⁴ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 190.

¹¹⁵ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 219–221.

¹¹⁶ KROFTA, *Nesmrtelný národ...*, s. 597.

3.6 Nová vlna rekatolizace za Karla VI.

Náboženská situace v českých zemích byla rovněž ovlivněna vznikem pruského království na počátku 18. století v sousedství habsburské monarchie. Jeho státním náboženstvím totiž bylo luteránství, což nepříznivě narušovalo vztahy s habsburskou monarchií. Do českého království začali pronikat luteránští kazatelé, kteří s sebou často přinášeli i nekatolickou náboženskou literaturu.¹¹⁷ To bylo také důvodem k překvapivě značnému nárůstu počtu protestantů v Čechách. Jak se postupem času zvyšoval odpor státu proti přibývajícím nekatolíkům, tak se zintenzivnila emigrace českých i uherských jinověrců do vstřícnějšího Pruska. Odchod poddaných měl taktéž dopad na ekonomiku státu. Nebylo proto s podivem, že panovník začal podnikat razantnější kroky k nápravě situace.¹¹⁸

Karel VI. měl původně usednout na španělský trůn. Po předčasné smrti jeho bratra Josefa I., který po sobě nezanechal žádného mužského potomka, ho naléhavost situace přivedla do střední Evropy. Jako horlivý katolík zavedl na svém dvoře několik změn – obnovil vládu jezuitů a kněžstva. Zavedl rovněž četné pobožnosti, kterých se musel účastnit celý dvůr.¹¹⁹ Doposud byla rekatolizace v rukou církve. Karel VI. však nebyl spokojen s její činností, proto převzal pronásledování protestantů do své pravomoci. Sám považoval jiné vyznání za zločin proti státu. Proto roku 1717 vydal patent, na základě něhož měli být pronásledováni nekatoličtí emisáři a ničeny kacířské knihy.¹²⁰ Započala tak nová vlna rekatolizace. Ve 20. letech 18. století byly vydány další předpisy,

¹¹⁷ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 188.

¹¹⁸ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 114.

¹¹⁹ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 331, 332.

¹²⁰ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, kniha II., s. 160.

jejichž podstatou, kromě výše zmíněných bodů, bylo také pronásledování nekatolických duchovních.¹²¹

Zahraniční kupci, kteří s sebou přinášeli také „kacířskou“ víru, měli být potrestáni zabavením veškerého zboží, ve výjimečných případech ztrátou hrdla. Část zkonfiskované zboží poté měla náležet případným udavatelům jako odměna. Ač tento patent nebyl namířen přímo proti poddaným, týkal se jich zákaz přijímání emisarů do svých příbytků. Později se panovník ve svých nařízeních zaměřil také na nekatolíky. Za vrcholný předpis se v této věci považuje místodržitelství patent vydaný 29. ledna 1726 pro Čechy (o několik týdnů dříve také pro Moravu).¹²² Podle tohoto patentu měli usvědčení nekatolíci vykonávat obecní práce po dobu jednoho roku a v případě jejich setrvání v protestantské víře po dobu dalších dvou až tří let. Pokud by ani poté svou víru nezměnili, čekalo je vyhoštění ze země bez možného návratu zpět pod trestem smrti. Ti, kteří na víru katolickou přistoupili, byli podrobováni kontrolám z řad duchovních i světských úředníků. Tomu, kdo se opět navrátil k „herezi“, náležel trest v podobě galejí či fyzického násilí. Rodičům protestantské víry mohly být odebrány děti a předány do péče katolickým opatrovníkům.¹²³ Na veřejnost měla také neblahý vliv činnost udavačů v okolí.¹²⁴ I přestože byly v nařízeních stanoveny přísné tresty za kacířství, je třeba zmínit, že byly v každodenním životě praktikovány postihy daleko mírnější. I když bylo zaznamenáno několik hrdelních trestů, z důvodů ekonomických neměla vrchnost zájem na úbytku svých poddaných popravami či vyhnáním ze země. Většinu

¹²¹ PÁNEK, *Dějiny českých...*, s. 188.

¹²² BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 115.

¹²³ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, kniha II., s. 160, 161.

¹²⁴ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 336

případů řešila vrchnost společně s duchovními vězením či fyzickým i psychickým nátlakem na poddané.¹²⁵

Z důvodu rozlehlosti některých farností, stáří a liknavosti ostatních kněží bylo potřeba duchovní správu nějakým způsobem oživit. Proto byli od 20. let 18. století do praxe znovu uváděni misionáři především z řad jezuitského řádu. Jejich hlavním úkolem bylo vyhledávání tajných protestantů a jejich obracení ke katolictví. K tomu užívali různé prostředky, např. zavedení křesťanského pozdravu „*Pochválen buď Ježíš Kristus, až na věky věků! Amen.*“, snad aby odhalili „kacíře na první pohled“,¹²⁶ či nešťastné pálení nekatolických knih.¹²⁷ Uvádí se tak, že nová vlna rekatolizace za vlády Karla VI. byla daleko nemilosrdnější než za vlády jeho předchůdců. Ve skutečnosti však byla duchovní správa lépe organizována, takže pronásledování mohlo být realizováno soustavněji. Šance protestantů na útěk se tak zmenšily.¹²⁸ Přes ostré zásahy do rozšiřujícího se protestantismu nedosáhl panovník patřičného úspěchu. Na mnohých místech se totiž misionáři potýkali se selskými povstáními.¹²⁹

3.6.1 Rebelie na opočenském panství

Nejenže nový rekatolizační tlak vyvolal rozsáhlou emigraci poddaných z českých zemí, ale byl také příčinou jejich vzpour. Jedno z největších náboženských vystoupení protestantů se odehrálo roku 1732 na opočenském panství. Do této oblasti bylo kvůli povzbuzování protestantů kazateli a duchovními přicházejícími z Lužice posláno více jezuitských misionářů než v běžných případech. Z těch

¹²⁵ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 116, 118.

¹²⁶ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, kniha II., s. 166.

¹²⁷ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 119.

¹²⁸ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, kniha II., s. 162.

¹²⁹ WINTER, Eduard. *Tisíc let duchovního zápasu*. Praha, 1940, s. 163.

nejvýznamnějších můžeme zmínit pátery Jakuba Firmuse či Antonína Koniáše. Na rozdíl od místních farářů, kteří byli zastánci mírnějšího postupu proti nekatolíkům, uplatňovali misionáři metody mnohem tvrdší. Jejich činnost vyvolávala napětí a averzi ke katolické víře.¹³⁰

Jednou z hlavních příčin náboženského hnutí na opočenském panství byla údajná zvěst o přijetí českých nekatolíků pruským králem Fridrichem Vilémem I. do jeho země. Na základě toho poddaní začali věřit v proměnu náboženské situace a ještě v létě téhož roku byl vytvořen *memoriál*, jehož obsahem byla žádost poddaných k vrchnosti na svobodu vyznání. Na podzim dospěla rebelie do stavu, kdy panství bez jakéhokoliv skrývání navštěvovali nekatoličtí kazatelé ze zahraničí.¹³¹ Majitel panství Rudolf Colloredo proto přerušil vyjednávání s nekatolíky a na pomoc s protestantským hnutím si přizval vojsko. Vojáci si v čele s Firmusem a Koniášem počínali vůči protestantským vzbouřencům obzvláště nemilosrdně, několikrát bylo dokonce použito násilí – např. trhání vlasů, opalování kůže mezi prsty loučemi či zbití holemi až do krve.¹³²

Nová vlna rekatolizace a pronásledování měla dozvuky i na říšském sněmu v Řezně. Čeští nekatolíci totiž spatřovali svého spojence v Prusku, kam odcházelo mnoho nespokojených protestantů. Z toho důvodu své žádosti na náboženskou svobodu vyjadřovali prostřednictvím exilu na mezinárodní scéně. Domácí nekatolíci se obrátili na sdružení německých nekatolických knížat *Corpus Evangelicorum*, které orodovalo za svobodné náboženství v Čechách. Namísto poskytnutí náboženské svobody bylo pouze zmírněno stíhání nekatolíků.¹³³

¹³⁰ FIALA, Jan. *Temno, doba Koniášova*. Benešov, 2001, s. 82, 83.

¹³¹ BĚLINA, *Velké dějiny země...*, s. 120.

¹³² FIALA, *Temno, doba...*, s. 87, 88.

¹³³ WINTER, *Tisíc let duchovního...*, s. 164.

Hnutí protestantů na opočenském panství sice bylo vojskem potlačeno, nikoli však úplně poraženo. Někteří účastníci povstání byli zatčeni, jiní stihli utéci za hranice do Pruska. Ti, kteří se později vrátili zpátky do Čech, s sebou přinášeli zakázané knihy a opět konali tajná shromáždění. Přes horlivou činnost misionářů, která byla nadále v této oblasti nezbytná, se nepodařilo dosáhnout patřičných výsledků.¹³⁴

3.6.2 Ničení nekatolických knih

Ve druhé polovině 17. a v první polovině 18. století byly na území českého království nejčastěji vydávány knihy s náboženskou tematikou. Katolická knižní produkce měla podporovat rozvoj pobožnosti ve všech vrstvách společnosti. Důležitou funkci sehrála zejména v průběhu karolinské fáze rekatolizace v první polovině 18. století, kdy se značně zvýšil počet tajných nekatolíků ve venkovském prostředí a kdy tak musela čelit i hojnému rozšíření nekatolických knih. Z toho důvodu se panovník zpočátku zaměřil na dovoz nekatolických knih, proti nimž směřovala četná legislativní opatření. Většina protestantských knih však byla psána v němčině. Jazykově české knihy začal vydávat až Václav Kleych, který se postupem času zaměřil na vydávání tzv. špalíčků, což byly knihy malého formátu, který byl vhodný pro utajený dovoz do Čech.¹³⁵

V době, kdy bylo celé české království zahaleno do závoje rekatolizace, představovaly nekatolické knihy způsob, jak zachovat odkaz české reformace. V zájmu českého panovníka proto byla potřeba tyto knihy jako ohnisko kacířství zničit.¹³⁶ Protestantské knihy tak byly zabavovány, pokud byly objeveny, spalovány či z nich byly v tom lepším případě vytrhovány nevhodné listy. Spalování knih většinou probíhalo v noci za hlásání misionáře a za zpěvu písně

¹³⁴ FIALA, *Temno, doba...*, s. 88.

¹³⁵ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 620.

¹³⁶ FIALA, *Temno, doba...*, s. 54.

Zapalte kacířské bludy. Při pátrání po závadných knihách nejvíce prosluli jezuité Firmus a Koniáš.¹³⁷ K rozpoznání „nepřátelských“ knih mělo sloužit dílo samotného Antonína Koniáše *Klíč kacířské bludy krozeznání otvírající, k vykořenění zamítající*, které obsahovalo seznam těchto knih a bylo poprvé vydáno roku 1729. Určitě stojí za zmínku, že Koniáš při své misijní činnosti objevené kacířské knihy mnohdy substituoval vlastní produkcí, známý je například jeho kancionál.¹³⁸ Při vymáhání knih používali misionáři různé metody. Například páter Firmus, aby donutil poddané k přiznání, je tahal za vlasy a uši nebo jim šlapal na bosé nohy podpatky, do kterých si nechal nabít ostré hřebíky.¹³⁹

Jezuitské zakročení proti „nepravým“ knihám rozdělilo poddané do dvou skupin: ti, co uměli číst, byli obvykle podezříváni z kacířství, kdežto ostatní negramotní lidé byli považováni za oddané katolíky. Zkonfiskované knihy odhalených protestantů byly nahrazeny knihami římskokatolickými. Ty však nebyly zdaleka tak oblíbené a opatrované jako knihy zabavené.¹⁴⁰ Protestantská díla měla pro poddané vysokou cenu. Nejednou totiž majitelé zaplatili velkou obětí za jejich pořízení. Vysoká hodnota knih byla rovněž určována způsobem jejich nabytí - mnoho z nich bylo dědictvím po předchozích generacích.¹⁴¹ Počínání misionářů tak mělo podstatné dopady jak v životě venkovanů, tak i v oblasti písemnictví. Zničením četných protestantských knih totiž byla postižena i česká knižní produkce. Je však třeba poznamenat, že část zabavených knih jezuité nespálili, nýbrž byly uloženy

¹³⁷ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 336, 337.

¹³⁸ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 626, 631.

¹³⁹ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, kniha II., s. 166.

¹⁴⁰ FIALA, *Temno, doba...*, s. 141, 142

¹⁴¹ WINTER, *Tisíc let duchovního...*, s. 164.

do knihoven zakázaných knih. Tím bylo zachováno i nemalé množství cenných spisů.¹⁴²

Po říšském sněmu v Řezně roku 1735 měli misionáři upustit od přísného stíhání a působit na poddané pouze prostřednictvím vyučování. Stejně tak násilná konfiskace a pálení knih bylo zapovězeno.¹⁴³ Ovšem podle Jana Fialy docházelo k pálení kacířských knih ještě roku 1751. Jezuité se po vzoru Koniáše podíleli na misijní činnosti i po smrti Karla VI. Nezbytné reformy také v oblasti náboženských otázek provedla až Marie Terezie a Josef II.¹⁴⁴

¹⁴² FIALA, *Temno, doba...*, s. 142.

¹⁴³ WINTER, *Tisíc let duchovního...*, s. 164.

¹⁴⁴ FIALA, *Temno, doba...*, s. 111, 145, 146.

4 DOBA „TEMNA“?

Pojmenování „temno“ označující období po bitvě na Bílé hoře do konce 18. století, je pojmem vzniklým na přelomu 19. a 20. století. Mnohdy je spojován se slavným románem Aloise Jiráska. Temno jako označení doby není vědeckým termínem, ale literárním, který měl vystihovat útlak, pronásledování a celkový úpadek snad všech oblastí společenského života. Není však pochyb o tom, že se na tomto poklesu nemálo podílela rovněž třicetiletá válka mající negativní dopad na hospodářství, úpadek měst a vesnic i na úbytek obyvatelstva. Nicméně hlavní příčiny návratu k zaostalejším způsobům hospodaření spočívají v opatřeních přijatých habsburskými panovníky.¹⁴⁵

Pojem „temno“ ovšem nelze vztahovat na oblast umění. V tomto období totiž dominovalo baroko, umělecký směr, jenž byl bohatý na literaturu, sochařství či malířství. Do Čech byly přiváženy obrazy Matky Boží, které se staly jádrem bohatého rozvíjejícího se mariánského kultu. Podle Eduarda Wintera se katolicismus podílel i na výstavbě nové kultury, rozkvětu klášterů, literatury a divadelních dramát. Ve svém díle uvádí: *„Žádná doba kromě doby Karla IV. nezanechala tak významných svědectví lásky k umění jako právě doba baroka.“*¹⁴⁶ Z tohoto období pochází rovněž množství skvostných staveb, jež vznikaly z podnětu příslušníků šlechty či církevních institucí. Rozkvět českých zemí lze zaznamenat i v oblasti knihvazačského umění, které dalo vzniknout významným dílům např. vazba misálu z loretánského pokladu.¹⁴⁷

Nejinak tomu bylo i v oblasti hospodářství. Hospodářský úpadek českých zemí v době pobělohorské vedl k myšlenkám na oživení řemeslné výroby a obchodu. Již roku 1653 brněnský měšťan Pavel

¹⁴⁵ FIALA, *Temno, doba...*, s. 7, 109.

¹⁴⁶ WINTER, *Tisíc let duchovního...*, s. 166–169, 181.

¹⁴⁷ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 493, 599.

Hynek Morgenthaler doporučoval, aby se v zemi započalo s výrobou dosud nevyráběného zboží. O 40 let později byl bratry Janem Michalem a Bedřichem Mikulášem Lotickými podán návrh na zřízení manufaktur různého zaměření. Pro zakládání manufaktur svědčila rovněž skutečnost, že po jejich zapojení do plného provozu pod trestem konfiskace nebude možné dovážet cizí produkty.¹⁴⁸ Na podporu obchodu byly stavěny silnice, splavňovány řeky a byla také založena Orientální obchodní společnost, která však neměla dlouhého trvání.¹⁴⁹ Přestože tato společnost byla vytvořena habsburskou monarchií, je zajímavé, že zaměstnávala cizince, kterým byla v případě nekatolického vyznání udělena náboženská svoboda.¹⁵⁰ Stát se snažil rozvíjet hospodářství i ostatní oblasti života, alespoň co se říše a jejího římskokatolického vyznání týkalo. Podle Fialy se však po třicetileté válce nejednalo o rozkvět českých zemí, nýbrž pouze o oživení.¹⁵¹

Pojem „temno“ je třeba vnímat odlišně z hlediska českého národa a příslušníků protestantského vyznání. V pracích o době pobělohorské je často zmiňován kulturní úpadek českých zemí, čímž se myslí především úpadek českého jazyka, který je spojen s českou kulturou jako takovou.¹⁵² Podle Josefa Pekaře byli nositeli kulturního a duševního pokroku střední vrstvy, které sice byly postiženy především hospodářskými následky třicetileté války, velkou roli však hrála i emigrace z náboženských důvodů.¹⁵³ Ani český jazyk se nijak významně nerozvíjel. Roku 1643 se češtinou naposledy jednalo na zemském sněmu moravském. Ani příchozí šlechta nepovažovala za nutné ovládnutí českého jazyka. Čeština se tak omezila pouze

¹⁴⁸ KLÍMA, Arnošt. *Manufakturní období v Čechách*. Praha, 1955, s. 102–104, 116, 117.

¹⁴⁹ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 335.

¹⁵⁰ KLÍMA, *Manufakturní období...*, s. 109.

¹⁵¹ FIALA, *Hrozná doba...*, s. 153.

¹⁵² HOSÁK, *Nové československé...*, s. 339.

¹⁵³ PEKAŘ, Josef. *Bílá hora: její příčiny i následky*. Praha, 1921, s. 102.

na venkovský prostor a mnohdy byla narušována cizími vlivy.¹⁵⁴ S poklesem českého jazyka souvisí i pálení knih, ačkoliv byly páleny pouze knihy protestantské. Ať už se však jednalo o pálení knih „kacířských“ nebo jiných, veřejně či neveřejně, ve všech případech šlo o kulturní a morální úpadek, jak praví Jan Fiala.¹⁵⁵ Označení doba temna je rovněž užíváno ve smyslu náboženského útlaku. Ivana Čornejová ve svém díle uvádí, že násilná změna náboženského vyznání měla fatální následky jak pro jedince samotného, tak pro celou rodinu či společnost. V 18. století totiž hrála víra v Boha, dodržování zvyklostí a odkaz předků klíčovou roli.¹⁵⁶ Domnívám se, že hodnocení druhé poloviny 17. a první poloviny 18. století z hlediska úpadku či rozkvětu závisí na tom, z jaké perspektivy problematiku zkoumáme.

4.1 Reflexe doby „temna“ v literatuře

4.1.1 Petrovský: Historický román z doby pobělohorské

Autorem tohoto historického románu je Karel Sellner. Kniha je časově zařazena do druhé poloviny 17. století. „Časy jsou nyní zlé. Sám nemám a peníze potřebuji.“¹⁵⁷ Tato pasáž naprosto vystihuje dobu po třicetileté válce, kdy docházelo v hospodářství ke stále většímu poklesu, především kvůli zvyšování berního břemene. Po odevzdání dávek vrchnostem a státu tak poddaným zbývala pouze velmi nízká částka peněz na jejich živobytí.¹⁵⁸ Stejně jako časové zařazení odpovídá skutečnosti i místní zařazení děje, který se odehrává v severních Čechách nedaleko Mladé Boleslavi. Právě v této části Čech se po roce 1650 objevovalo velké množství nekatolíků.¹⁵⁹

¹⁵⁴ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 339.

¹⁵⁵ FIALA, *Temno, doba...*, s. 142.

¹⁵⁶ ČORNEJOVÁ, *Úloha církevních řádů...*, s. 18.

¹⁵⁷ SELLNER, Karel. *Petrovský: Historický román z doby pobělohorské*. Praha, 1996, s. 10.

¹⁵⁸ PEKAŘ, Josef. *České katastry. 1654–1789*. Praha, 1932, s. 137.

¹⁵⁹ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 291.

Kromě řady jiných zápletek líčí autor v knize boj Petrovských s příchozím jezuitským misionářem. Podle pramenů byli Petrovští poddaní, kteří utíkali do lesů před útlakem vrchností. V opuštěných lesích se často sdružovali do loupežnických tlup a následně přepadávali šlechtice či vozy kupců. Ušetřen byl pouze venkovský lid poskytující jim úkryt.¹⁶⁰ V tomto můžeme nalézt určitou analogii s knihou, přestože reální Petrovští se o své nabyté zisky většinou s poddanými nedělili a ani se nijak nepodíleli na podporování venkovského obyvatelstva v jejich protestantské víře. Podstatné je však zmínit, že hlavní představitelé knihy žádnými Petrovskými nebyli, tohoto pojmenování se jim dostalo od venkovského lidu.

Po třicetileté válce se v českých zemích vyskytoval stále velký počet nekatolíků, kteří vlastnili protestantské knihy. Aby se zamezilo šíření „kacířství“, byli na jednotlivá venkovská panství nasazováni jezuitští misionáři.¹⁶¹ Tuto skutečnost dokládá následující ukázka z knihy: *„Jsou tu jezuité. Slídí od vsi ke vsi, po knihách pátrají, bludy vyhánějí, kacíře hledají a na pravou víru obracejí.“*¹⁶² Již od počátku křesťanství se objevila víra v ďábla. Po celá staletí se proti němu zápasilo a „nejefektivnějším“ způsobem jeho záhuby bylo zničení ohněm. Tento postup byl často uplatňován také pro odstranění nekatolických neboli „kacířských“ knih.¹⁶³ *„Opravdu kacířská kniha. Kolik jich ještě je po našich vsích? Dokud toto ďáblové semeno nebude ohněm stráveno, nebude naše práce ukončena a naše vítězství úplné.“*¹⁶⁴ Přestože, byli za pomahače ďábla často označováni a trestáni léčitelé či „babky kořenářky“,¹⁶⁵ v knize není tento jev zmíněn, přestože byly v ději zmíněny dvě kořenářky. Autor

¹⁶⁰ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, kniha II., s. 101.

¹⁶¹ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 323, 324.

¹⁶² SELLNER, *Petrovský...*, s. 17.

¹⁶³ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 325.

¹⁶⁴ SELLNER, *Petrovský...*, s. 17.

¹⁶⁵ ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 326.

stíhání kořenářek do své knihy nezařadil snad jen proto, že jádrem děje byly jiné zápletky a kniha by tak byla příliš obsáhlá.

Rekatolizace je často vnímána jako boj proti ostatním nekatolickým vírám. Josef Pekař ve svém díle uvádí, že rekatolizace měla pomstít rebelii roku 1618, která byla výsledkem husitství.¹⁶⁶ Určitou podobnost s tímto výrokem můžeme nalézt i v knize. „*Není již daleko k dokonání velkého díla. Čechové budou opět dobrými ovečkami svaté církve a nové pokolení si na Husa nevzpomene.*“¹⁶⁷

V průběhu knihy je jednotlivými aktéry děje často zmiňováno, že prožívají dobu temna. „*Ta tma je po celé naší zemi a v ní obchází jezuita, ovce rozprášeného stáda shání a loví pro svůj ovčinec. A my chceme světlo, protože v temnu je špatná obrana. Chceme ve světle chodit a volně slovo Páně hlásat.*“¹⁶⁸ Z toho vyplývá, že autor pojímá dobu pobělohorskou jako dobu temna především z důvodu duševního útisku a vytracení dobrosrdečnosti mezi lidmi.

„*On mě vydal mukám, nade mnou s křížkem stál a katu radil, jak mě k vyznání donutit. Nepověděl jsem a vzpomínal na Krista. Jeho jsem se dovolával v strašných bolestech, když mi boky pálili.*“¹⁶⁹ Příchod jezuitského misionáře, vyhledávání kacířských knih a donucování poddaných k přiznání k protestantismu se svou horlivostí nápadně podobá páterovi Koniášovi,¹⁷⁰ tomu však neodpovídá časové vymezení děje.

Karel Sellner do děje své knihy zařadil také činnost misionářů ve vinicích v okolí Prahy,¹⁷¹ čímž tato scéna odpovídá i období, ve

¹⁶⁶ PEKAŘ, *Bílá hora...*, s. 85.

¹⁶⁷ SELLNER, *Petrovský:...*, s. 37.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 45.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 66.

¹⁷⁰ FIALA, *Temno, doba...*, s. 107.

¹⁷¹ SELLNER, *Petrovský:...*, s. 260.

kterém se děj odehrává. V druhé polovině 17. století se právě na vinicích nacházelo velké množství pronásledovaných nekatolíků. Proto i tyto oblasti byly podrobovány misiím.¹⁷² V závěru knihy prostřednictvím hrdinů autor správně naznačil, že je ještě stále dost temna, které bude po dlouhou dobu bránit ve vyznávání ostatních konfesí.

4.1.2 Temno

Myslím si, že není třeba příliš představovat tento slavný román, který napsal Alois Jirásek. Časové vymezení děje je datován lety 1723–1729. Začíná tedy korunovací Karla VI. jako českého krále a končí svatořečením Jana Nepomuckého. Jan Nepomucký byl světcem protireformace, kterým měla být vymýcena památka na Mistra Jana Husa.¹⁷³ Z hlediska místního zařazení nás děj zavádí na Skalku u Opočna. Právě zde se nekatolíci nehodlali podrobit rekatolizaci a o několik let později se vzbouřili. V historických pramenech se uvádí, že nekatolíci žijící nedaleko hranic se Lužicí či Slezskem často přecházeli hranice, aby se mohli zúčastnit bohoslužeb.¹⁷⁴ Přestože se Opočno nacházelo relativně blízko hranic, na cesty za bohoslužbou to bylo stále ještě daleko. Proto se situace často řešila pomocí dovozu protestantských knížek do Čech. Tato situace je popsána i v románu, kdy z Lužice na Skalku přicházeli „za obchodem“ utajení protestanti.

Již na počátku příběhu nás autor seznamuje s pověstným páterem Firmusem a jeho násilím vůči nekatolíkům. *„Do té chvíle ho neznal, slýchal však o něm, o jeho obuvi, že když chodí do chalup a do statků, má podešve pobité ostrými hřeby a že těm, které pro víru vyslýchá, šlape po bosých nohách, že jim na ně staví v těch ostře*

¹⁷² ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí...*, s. 286.

¹⁷³ HOSÁK, *Nové československé...*, s. 338.

¹⁷⁴ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 200.

*okovaných střevících...*¹⁷⁵ Zdálo by se, že někdo takový ani nemohl existovat, že je to pouze výplod spisovatelovy fantazie. Avšak o surových praktikách jezuitských misionářů při hledání nekatolických knih vypráví mnoho historických pramenů.

Skutečnost, že do českých zemí často přicházeli i protestantští kazatelé, dokazuje následující úryvek: *„To je bratr Moc, kazatel z Lubáně. Uslyšíte ho. Co vám uložil, vyřid'te, ale jinde nic o něm; mlčet!*¹⁷⁶ S rostoucím počtem nekatolíků v Čechách byli do oblastí vysíláni jezuitští misionáři, kteří měli situaci napravit ve prospěch katolicismu.¹⁷⁷ Nejobávanějšími misionáři byli páter Firmus a Koniáš. Právě tito pomáhali při potlačení evangelíků na opočenském panství.¹⁷⁸ *„Jen kolik jich bude, není udáno. Páter Mateřovský, to vím.“ ... „Ten s těmi pěknými střevíci; to jsem si myslil.“ ... „Pan páter Koniáš. Toho prý dobrušský jemnostpán pan děkan náramně chválil, jaký to kazatel a jak horlivý proti kacírům, a nic že se nebojí, všude vejde, když pátrá po husitských knihách.*¹⁷⁹

Lidé nekatolického vyznání leckdy zvolili útěk za hranice, než aby byli vystaveni pronásledování jezuitskými misionáři. *„Ale ten bláznivý tatík jejich – A jak to nastrojil! Tolik času vyzískal na útěk. Ale ještě není za hranicemi.*¹⁸⁰ Děti nekatolíků tak často byly dány na převýchovu do katolických rodin.¹⁸¹ Tak se i Helenka, dcera nekatolíka Machovce, ocitla v rodině sládka Březiny v Praze. Katolické prostředí, žádné styky s lidmi stejné víry a láska k Jiřímu Březinovi ji uvedla na katolickou víru.

¹⁷⁵ JIRÁSEK, Alois. *Temno*. Praha, 2000, s. 23.

¹⁷⁶ JIRÁSEK, *Temno...*, s. 142.

¹⁷⁷ BĚLINA, *Velké dějiny zemí...*, s. 120.

¹⁷⁸ FIALA, *Temno, doba...*, s. 82–89.

¹⁷⁹ JIRÁSEK, *Temno...*, s. 163, 164.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 210.

¹⁸¹ DENIS, *Čechy po Bílé hoře*, kniha II., s. 161.

V díle Jirásek nezapomíná prostřednictvím hrdinů popisovat skvostné památky barokního slohu.

5 ZÁVĚR

Tématem této bakalářské práce bylo období, na které ještě dnes pohlíží každý historik zcela odlišně. Hodnocení této etapy dějin je složité z toho důvodu, že záleží na tom, na jakou stranu aktérů se postavíme, jestli na stranu katolíků či pronásledovaných protestantů. K nepříznivé hospodářské situaci po ukončení třicetileté války rozhodně nepřispěla jen probíhající rekatolizace. Neustálé průtahy vojsk, nepříznivé klimatické podmínky způsobené malou dobou ledovou či úbytek obyvatelstva následkem probíhajících epidemií a hladomorů zapříčinily návrat k zaostalejším způsobům hospodaření. Úbytek obyvatelstva českých zemí byl zaznamenán také na základě emigrací z náboženských důvodů. Tento jev však postihl pouze šlechtu a měšťany, nikoliv poddané obyvatelstvo, které nemělo nárok se z území vystěhovat. Z tohoto důvodu nemohlo být hospodářství postiženo. Jsou však zaznamenány případy sbíhání poddaných na jiná panství či dokonce za hranice. Takové případy měly vliv na ekonomiku země. Přesto se však panovník prostřednictvím zakládání manufaktur a nového ekonomického směru merkantilismu snažil hospodářství podporovat. S hospodářstvím souvisí i zvyšování robotních povinností poddaných. Ačkoliv byla i tato oblast legislativně upravena panovníkem, mnohé vrchnosti se nařízením neřídily a na poddané vyvíjely stále větší nátlak. Robotní povinnosti, berní zatížení a placení jiných dávek vedlo ke zhoršení životní situace poddaných. Právě vrchnosti se nejednou obohacovaly při vybírání dávek od poddaných. Nebýt vrchností mohli se mít poddaní daleko lépe, ale to je pouze spekulace. Ačkoliv z tohoto hlediska není toto období zrovna příznivé, byly tyto okolnosti běžným jevem i v jiných zemích po celá staletí.

Jiná situace nastane, pokud budeme na dobu pobělohorskou pohlížet z hlediska výše zmíněných pohledů. Rekatolizace byla jasným

důsledkem uvolnění náboženských poměrů a vyvrcholení moci stavů v podobě českého stavovského povstání. Jedině tak mohl panovník posílit své postavení v českých zemích. Ti nekatolíci, kteří nemohli z náboženských důvodů opustit zemi, byli často na „pravou“ víru obraceni násilím, pronásledováni a při hledání schovaných protestantských knih nemilosrdně mučeni. Tento přístup vůči nekatolíkům stejně jako pálení „kacířských“ knih považuji za dobu temna, která odráží bezmocnost poddaných uctívat, co jim bylo milé. Rovněž vytlačení českého jazyka z veřejného života a jeho omezení na venkovský lid lze částečně považovat za úpadek. Na druhou stranu panovník prostřednictvím rekatolizace rozvíjel školství zakládáním gymnázií, byly znovu obsazovány fary, stavěny nové kláštery, založeno biskupství v Litoměřicích a v Hradci Králové. Je však jasné, že všechny tyto kroky panovník podnikal pouze za účelem toho, aby vychoval novou generaci přesvědčených katolíků. Doba pobělohorská je rovněž příznačná dominancí uměleckého stylu baroka. Ten sice nenahradil umělecké sbírky, které byly za třicetileté války z českých zemí odvezeny Švédy, ale přinesl řadu jiných uměleckých děl a dal vzniknout množství nových stavebních památek, které vypovídají o velkoleposti tohoto stylu dodnes.

Osobně si myslím, že je tuto dobu těžké objektivně posoudit. Určitě si nezaslouží pojmenování doba temna, protože k celkovému úpadku českých zemí rozhodně nedošlo. Z hlediska uplatňování rekatolizace došlo k určitému zatemnění mysli misionářů. Domnívám se, že katolická víra by se dala prosadit daleko šetrnějším způsobem než jen prostřednictvím nátlaku a násilí. Proto se z tohoto pohledu spíše přikláním k označení doby temna, ač to není vědecký termín. Naprosto však vystihuje utrpení a strach, se kterým se nekatolíci každý den potýkali.

Doba temna se rovněž stala námětem pro romány mnohých autorů. Reflexe této doby v literatuře je složitá a popsání všech zmíněných historických informací by bylo obsahově velmi rozsáhlé. Proto jsem v práci zabývala základními historickými údaji a dospěla jsem k závěru, že autoři při sepisování svého díla vycházeli ze skutečných údajů, které byly v rámci zajímavosti díla přiměřeně upraveny.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Odborná literatura

BĚLINA, Pavel a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IX.* Praha, Paseka, 2011, 825 stran.

ČORNEJOVÁ, Ivana. *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1654.* Praha, Karolinum, 1992, 192 stran.

ČORNEJOVÁ, Ivana. *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci.* Praha, Scriptorium, 2003, 391 stran.

ČORNEJOVÁ, Ivana a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek VIII.* Praha, Paseka 2008, 711 stran.

DENIS, Arnošt. *Čechy po Bílé hoře. Díl 1., kniha 1, Vítězství církve, kniha 2, Absolutism katolický, kniha 3, Osvícený despotism.* Praha, Šolc a Šimáček, 1931, 245 stran, 199 stran, 197 stran.

FIALA, Jan. *Hrozné doby protireformace.* Heršpice, EMAN, 1997, 170 stran.

FIALA, Jan. *Temno, doba Koniášova.* Benešov, EMAN, 2001, 324 stran.

HOSÁK, Ladislav. *Nové československé dějiny.* Praha, Komenium, 1947, 615 stran.

KAPRAS, Jan. *Právní dějiny zemí Koruny české. Díl třetí, Dějiny státního zřízení. Část druhá, doba pobělohorská.* Praha, Česká grafická unie, 1920, 232 stran.

KILIÁN, Jan. *Zboření kostela v Hrobu: na cestě k defenestraci.* Praha, Havran, 2007, 169 stran.

KLÍMA, Arnošt. *Manufakturní období v Čechách*. Praha, Československá akademie věd, 1955, 523 stran.

KLUČINA, Petr. *Třicetiletá válka: obraz doby 1618–1648*. Praha, Paseka, 2000, 409 stran.

KROFTA, Kamil. *Nesmrtelný národ: Od Bílé hory k Palackému*. Praha, J. Laichter, 1940, 698 stran.

MIKULEC, Jiří. *Rekatolizace šlechty v Čechách. 31. 7. 1627: čím je země, toho je náboženství*. Praha, Havran, 2005, 193 stran.

OPOČENSKÝ, Jan. *Protireformace v Čechách po bitvě na Bílé hoře*. Praha, F. Topič, 1914, 87 stran.

PÁNEK, Jaroslav a kol. *Dějiny českých zemí*. Praha, Karolinum, 2008, 487 stran.

PÁNEK, Jaroslav. *Zápas o českou konfesi*. Praha, Melantrich, 1991, 40 stran.

PEKAŘ, Josef. *Bílá hora: její příčiny i následky*. Praha, Vesmír, 1921, 159 stran.

PEKAŘ, Josef. *České katastry 1654–1789*. Praha, Historický klub, 1932, 363 stran.

POLIŠENSKÝ, Josef. *Třicetiletá válka a evropské krize 17. století*. Praha, Svoboda, 1970, 284 stran.

REZEK, Antonín. *Dějiny Čech a Moravy nové doby. Kniha první, Od míru Westfálského až do smrti císaře Ferdinanda 3. (1648–1657)*. Praha, I. L. Kober, 1892, 513 stran.

STLOUKAL, Karel. *Bílá hora a staroměstské náměstí*. Praha, Státní nakladatelství, 1921, 46 stran.

VOREL, Petr. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek VII.* Praha, Paseka, 2005, 639 stran.

WINTER, Eduard. *Tisíc let duchovního zápasu.* Praha, L. Kuncíř, 1940, 301 stran.

Beletrie

JIRÁSEK, Alois. *Temno.* Praha, Český klub, 2000, 637 stran.

SELLNER, Karel. *Petrovský: Historický román z doby pobělohorské.* Jílová, Jan Sellner, 1996, 318 stran.

Další zdroje

Rekatolizace v českých zemích, Sborník příspěvků z konference, Jičín, Městský úřad, 1995, 162 stran.

7 RESUMÉ

The thesis is dedicated to the Epoch after the Battle of White Mountain 1648–1740. The aim of this bachelor's work was to determine if the decline of the Czech lands in this era really occurred and then assess whether the name of the epoch after the battle of White Mountain as a period „dark“ justified. Attention was focused on the epoch after the battle of White Mountain and on the economic, constitutional and national changes. Also was described the religious situation in the Czech lands and recalled significant denominational measures of monarchs having a major impact on the lives of subjects and on non-Catholic literary production which became subject of devastation. The epoch after the battle of White Mountain was compared with selected literary works. Also was described development of religious situation in 1620 and the Czech Estates uprising as the climax of confessional relations and increase in the power of the Czech Estates. The historical context of the epoch after the battle of White Mountain was approached by the first regulations of recatholization that have been taken during the Thirty Years War and its impact on the Czech society. Also was mentioned the importance of the Peace Westphalia which was crucial part for the implementation and consolidation of recatholization's policy of the Habsburg rulers in the Czech lands.